

Nem kell mindennek kifizetődők lenni, de...

MEGÚJULÓ GAZDASÁG

Írta: Fleischer Tamás
építő- és gazdasági mérnök

Azt állítom, hogy egy ország-résznyi területet, jelentős népességet érintő, strukturális változásokat előidéző környezetalkotó beruházásnak *nem kell pénzügyi értelemben rövid távon megtérülnie*. Ha egy beruházás hatalmas ivóvízkészleteket ment meg, védi a meglévő parti szűrési kutakat, javítja a szennyezett vizek természetes tisztulási folyamatát, stabilizálja a mederállapotokat, javítja az árvízvédelmet, biztosítja a talajvízszintet, a mezőgazdaság érdekeit, elősegíti a különböző településeken lakók biztonságát, nyugalomát, kulturált üdülését, a hajózás zavartalan-ságát stb. — akkor ettől a beruházástól teljesen értelmetlen lenne azt is várni, hogy a befektetett tőke pénzügyi értelemben a bank számára megtérüljön.

Hare a forrásokért

A bős—nagygyarosi vízlépcső esetében e szempontok fonák módon jelennek meg. Azok a környezeti hatások, amelyeket a fentiekben felsoroltam, éppen fordítva merülnek fel: elszennyezi az ivóvízkészleteket, eltömi a parti szűrési kutakat, csökkenti a természetes tisztulási képességet stb. A legnagyobb pozitívum, amit a beruházók a kérdések többségénél ígérni tudnak annyira, hogy *nem valószínű*, hogy elszennyezi, *megoldható*, hogy ne tömődjön el stb. Tehát még ez sem pozitívum, csak a negatívum tagadása, illetve annyira, hogy műszaki megoldásokkal a jelenlegi szint visszaállítható, *tartható*. Eppen a strukturális pozitívumok hiányában terelődik a vita üres mederbe: mintha az energiatermelés gazdaságossága lenne itt a fő probléma, mintha ezen múlna minden. Ha meg sem fogalmazódnak a pozitív célok, akkor persze nehéz elvárni, hogy ezek alternatív elérési módjairól szöjjön a vita. Marad az egyetlen „alternatíva” — erről állítom, hogy a pénzügyi megtérülés kérdése itt nem döntő érv.

Egyrészt tehát azért nem, mert egy hosszú távú beavatkozásnak ez nem lehet *perdöntő* szempontja: attól, hogy a pénzügyi norma szerinti megtérülés nem áll fenn, még a beruházás lehetne hasznos, jó; és megfordítva, még ha rövid távon valóban megtérülne, akkor is lehetne káros és leállítandó. Például lehet olyan helyre, a Belyárosba Duna-alagutat tervezni, ahol a forgalom kihatásánál, ám a városszerkezetben előidéző strukturális kár mégis hibássá tenné ezt a döntést. Lehet egy kulturális létesítmény is úgy gazdaságos — a terméke eladható —, hogy közben hosszú távon strukturális kárt okoz. Ezekben az esetekben az externális — tehát a megtérülésen kívül jelentkező — hatások jelentősége nagyságrenddel meghaladhatja a pénzbeli hasznot.

Másrészt azonban a tényleges döntéshozó számára sem valódi érv a pénzügyi megtérülés kérdése. Világos, hogy nem annak alapján születnek a döntések, hogy a gazdaságossági számítás csak utólagos legitímáló eszköz. Fontos rámutatnunk a számításon kívül elkövetett torzításokra: de világosan kell látni azt is, hogy ennek kimutatása még nem tantorítja el a döntéshozókat, hiszen valójában *nem alkalmi tevéde-sről, véletlen döntési hibáról van itt szó.*

A központosító és újraelosztó gazdasági mechanizmus fontos sajátossága, hogy a vállalatok, intézmények, ágazatok fennmaradása, működése nagymértékben nem a piaci folyamatok függvénye, hanem az újraelosztott pénzforrásokhoz való hozzájutás eredménye. Ennek megfelelően persze a vállalat, intézmény tevékenységének homlokterében sem a kiszolgáló tevékenység, azaz a piacon történő megfelelés áll, hanem ennél fontosabb, hogy megfelelő pozícióra tegyen szert az újraelosztási forrásokért való sorban állásnál. Ismerjük ennek különböző módjait, vállalati praktikáktól a városra nyilvánításért folyó küzdelmekig, vagy a kiemelt üdülőterület státuszának megszerzéséig. *Ahogy szűkülnek azonban az újraelosztható, szabad források, úgy lesz egyre ki-méletlenebb az érték folytatott harc is.* Az elosztó maga is kényszerhelyzetbe kerül, és egyre inkább csak a tűzoltómegoldásokra jut pénz: oda, ahol enélkül azonnali csőd fenyegeti a gazdaságot.

Ez azonban megszabja a sorban állók stratégiáját is: így vá-

lik számukra a leghatékonyabb üzemállapottá a *majdnem csődben levés* állapota. Itt nem az eredményesség a kifizető — mint a piacgazdaságban —, hanem a csőd kilátása. Például, ha látványos torlódás van az úton, az igazolja az autót, híd stb. szükségességét; ha leáll a gyár, akkor várható az importkorlátozás feloldása. Néha a véletlen is segít: ha sok a tüzeset, kiderül, hogy többet kell vízágyúkra fordítani, az árvízveszély természetessé teszi, hogy gátakat kell magasztítani. *De nem érdemes mindig a véletlenre várni.* Egy ügyesen megépített (vagy lezárt) híddal ki lehet kényszeríteni valahol a torlódásokat, determinálni lehet a további beruházásokat. És persze egy állandósított árvízszint is ébren tartja a feszültséget; és persze, ha akut problémává válik a vizek elszennyeződése, a szennyvizek tisztítása stb., ez mind-mind műszakilag megoldható, egyben elismert és díjazott feladattá válik.

Társadalmi felügyelettel

A BNV persze már önmagában is szép feladat. De ha elkészülte után csak a negyede igazolódik a mai aggályoknak, az majd különösen megnöveli az ágazat fontosságát, súlyát és persze az ide áramló pénzeket.

Logikus tehát az igyekezet, és nem különbözik a bányászat vagy a közlekedési ágazat taktikájától: *belefogni valamibe, ami azután hosszú időre determinálja a további lépéseket, merevítve, megőrizve a struktúrát* — jelen esetben a pénzelosztási struktúrát, az ott kivívott pozíciót. Az újraelosztásra felépülő makrogazdasági mechanizmus törvényszerű következményének tekinthetjük ezt a torz beruházási kampánypolitikát.

Világos, hogy a *termelés szférájában* a piac előtérbe kerülése indíthatja el az ellentmondások feloldását. Országrészeket átfogó infrastrukturális, környezeti beruházások azonban fejlett piacgazdaságokban sem a piacon dőlnek el: ott is érvényre jut az *állami újraelosztás*. Ott is problémát jelent, hogy a dotáció igénybevevői esetenként a köldökzsínór fennmaradásában, és nem a megszüntetésében válnak érdekeltté. Mezőgazdaság és szociálpolitika, városgazdálkodás és mindenkori válságiparág válhat ott is pazarlóvá és ellenérdekeltté emiatt. A különbséget, amit nyomtatékosan alá kell húzni, az jelenti a mi rendszerünkhöz ké-

pest, hogy ott működik egy fék, ami nem engedi elhatalmasodni, uralkodóvá válni e hatásokat.

A piaci szférában az árverseny, az új termelők állandó színre lépése és más hatások fékezik a monopolhelyzetek kialakulását, azaz ellátnak — ha nem is hibátlanul — egy szabályozó, kontrolláló szerepet is. A dotáció orientált, újraelosztáson alapuló szférában azonban ilyen automatizmus nem működik; *társadalmi úton* kell arról gondoskodni, hogy ne alakulhasson ki döntéshozói, döntésbefolyásolói monopólium.

Az igazi problémát ez jelenti: hogy ugyanis a *politikai rendszerünk nem intézményesítette az alulról építkező, demokratikus kontroll lehetőségeit*; a hatalmi politikai döntések egy elvont térben lebegnek. A döntéseket a döntéshozói szakértelem misztifikálása veszi körül. Ez a politikai kompetencia misztifikálását is jelenti: de szakmapolitikai, vagy szakkérdésekkel összefüggő politikai kérdések esetében is kialakult a döntésképes, döntésre kompetens szakember mítosza: ő az, aki pozíciója révén birtokában van a Lényeges Információnak (és természetesen csak az a lényeges, aminek birtokában van), és a Módszereknek.

Mindennapos a társadalmi vitáinkban, hogy a *szakemberek* a kérdezők hozzá nem értésére, szakszerűtlenségére hivatkoznak: pedig nem a lakosságnak kell a szaknyelvet megtanulnia, hanem a szakértőnek kell a döntési alternatívákat közérthetően megfogalmaznia: a *politikus* számára, a *képviselő* számára, a *lakosság* számára. Itt a laikusnak van joga számon kérni, ha az általa felvetett kérdésekre nem kap választ — ehelyett minduntalan rendreutasítást kap, hogy szakszerűtlenül kérdez.

Kényszerhelyzetek

Az újraelosztás redistribúciós hatásaiból gyakran emlegetjük azt a kárt, amit a források központosításának a lépése okoz (beavatkozás a folyamatokba, a prosperálók lefékezése, lefelé nivellálás, a centrum pazarlása stb.). Most nem ezt a lépést vizsgálom, hanem kizárólag a már központosított, felosztásra szánt összeget az elosztás előtt — illetve a felhasználható forrást az elosztás után. Első megközelítésben ez egy azonosság: a két összeg megegyezik egymással. Az újraelosztás esetén ez egyben a deklarált maximum („csak azt lehet elosztani, amit megtermeltünk”).

Valójában azonban a forrásokhoz való hozzájutás (a sorban való tülekedés) egyre jelentősebb költségekkel jár, és ahogy láttuk, torz struktúrákba szerveződő, pazarló *alibi beruházásokat* tesz logikussá. Ennek értékét levonva, végül is a célszerűen felhasználható szétosztott források összege kisebb, mint a szétosztás előtti összeg. Minél nagyobb áldozatokkal jár a forrásokért folyó harc, annál inkább tekinthető egy tétel újrafelosztása egy negatív összegű stratégiai játszmánynak, az újraelosztás folyamata pedig ilyen játszmák sorozatának.

Összefoglalva a korábbiakat, a BNV építését erőltető érvelés és tevékenység teljesen megfelel egy társadalmi kontrollt nélkülöző, centralizált újraelosztási mechanizmusban érvényesülni próbáló ágazat várható stratégiájának: a műszaki kérdések misztifikációjával (egy alternatíva nélküli fejlesztési változat presztízsszemponttá emelésével), a csóddal fenyegető állapot tartósításával, ezzel a központi forrásokból minél nagyobb hányad lefoglalásával, minél nagyobb további beruházási elkötelezettség révén a döntési fórumok *kényszerszituációba* hozásával.

A válság igazi mélységét azonban az jellemzi, hogy sok kevéssé megalapozott, gazdaságtalan beruházásunk van, és hogy ezt gazdasági-politikai berendezkedésünk nem képes kiküszöbölni, sőt, ezek a berendezkedés logikus folyamánnyai.

A bevált beidegződések tovább nem segítenek, gyökeres változtatásra van szükség. *Minden korábbi döntést felül kell vizsgálni*, mert azok torz értékszempontok alapján születhettek. És nemcsak a veszteség vagy a nyereség várható értéke fontos, de ha a becslés szórása, a döntés kockázata, a bizonytalanság jelentős — azaz további jelentős elkötelezettségekkel járhat a döntés — akkor ma esetleg éppen emiatt nem szabad a beruházást folytatni.

A játszából való kihátrálásnak az esélyét, tehát a struktúraváltoztatási lehetőség mozgásterét szűkíti ugyanis le minden — de különösen a hagyományos szerkezetet magával hordozó — beruházási elkötelezettség. Márpedig a társadalmi kontrollt magába építő új politikai mechanizmusnak döntési térre is szüksége van.

(Az eredeti szöveg újra tördelve a két lapon történő megjelenítéshez)

